

RELIGIJA NA POSTMODERNOM ZAPADU I IZAZOVI NOVOG ATEIZMA

Ilija Dabetić

Arhiepiskopija beogradsko-karlovačka, Srpska pravoslavna crkva

Pred zahtevima postmoderne epohe, verske istine od univerzalnih normi postaju stvar individualnog ukusa. Sve je prisutnija zamisao o religiji kao korisnoj laži, svrstavajući čovekov religijski život u sferu društveno lukrativnog. Nasilje inspirisano fanatičnom interpretacijom religije na početku 21. veka podstaklo je objavljivanje mnoštva publikacija sa izraženim ateističkim idejama. Termin „novi ateizam” prvi put se pominje 2006. godine u američkom magazinu *Vajrd (Wired)*. Tema ovog izdanja časopisa bio je nagli porast broja objavljenih knjiga u kojima se promovišu antireligijski stavovi, pre svega radovi Ričarda Dokinsa (Richard Dawkins), Kristofera Hičinsa (Christopher Hitchens), Sema Harisa (Sam Harris) i Denijela Deneta (Daniel Dennet). Od tada je termin „novi ateizam” ušao u širu upotrebu, a njime bivaju obuhvaćeni i drugi savremeni mislioci. Propagatori ovih ideja veoma su aktivni na društvenim mrežama, blogovima i potkast programima. Naslovi njihovih bestseler izdanja knjiga zvuče kao jednostavne, običnom čoveku razumljive parole. Doktrinu novog ateizma možemo upoznati u zapaženim delima: *Zabluda o Bogu* Ričarda Dokinsa, *Bog nije veliki* Kristofera Hičinsa, *Razbijanje čarolije* Denijela Deneta, *Kraj vere, religija i budućnost razuma* Sema Harisa, *Ateološka rasprava* Mišela Onfrea... Reagujući na talas novog ateizma, istupa grupa mislilaca različite provenijencije javno polemišući s novim ateistima. Na ovaj način, ne uvek na najvišem intelektualnom nivou, ali putem medija u javnosti izrazito vidljiv, odvija se diskurs koji podseća na debate sa istom tematikom poznate iz prošlosti.

Ključne reči: *religija, postmodernizam, ideologija, novi ateizam, apologetika*

Uvodne napomene

Rad je zamišljen kao sasvim kratak osvrt na fenomen odumiranja verskog života u postmodernoj epohi na kulturnom prostoru Zapada. Naročita pažnja je usmerena ka istorijskom periodu početka trećeg milenijuma gde će biti reči o nastanku savremene, popularne ateističke ideologije. Ovde ćemo predstaviti najvažnije nosioce „novog ateizma”, njihova dela i ideje. Mnogobrojne i raznovrsne aktivnosti novih ateista privukle su pažnju intelektualne javnosti i izazvale javnu polemiku, o čemu ćemo govoriti na samom kraju.

1. Uvod

Pitanje o veri u Boga i stvarnost koja nadilazi ovozemaljsko i materijalno ponekad može uzrokovati zabunu i nelagodnost koja za posledicu ima izbegavanje jasnog deklarisanja o ovoj temi. Pokušaj prevazilaženja ove vrste nesporazuma nalazimo u kreiranju pojma „agnostik”¹, koji nastaje u savremeno doba ne bi li se skrenula pažnja na različita poimanja božanskog bića i potrebu da se najpre postigne saglasnost o tome šta se podrazumeva pod pojmom Bog da bi se nakon toga bilo moguće izjasniti o veri u njegovo postojanje. Neophodno je, najpre, nijansirati značenja pojmova: ateista, anti-teista, agnostik, skeptik. Neretko se neoprezno skeptici i agnostici svrstavaju u ateiste, dok se razne filozofske grupacije metafizičara pribrajaju teistima. Ateizam koji zastupaju savremeni mislioci o kojima će biti reči može se poistovetiti sa filozofskom pozicijom antiteizma, svesnog i namernog suprotstavljanja veri u Boga i natprirodno.

Drevnost ateističke doktrine u najširem smislu osvedočena je u istoriji ljudske misli. U antičkim civilizacijama prepoznamo ovakva shvatanja još kod hedonista stare Indije – lokajatika². Prvim ateistom antičke Grčke smatra se Dijagora sa Melosa (5. vek pre Hrista) (Whitmarsh 2015: 124), a onda se kasnije filozofski sistem Epikura i njegovih sledbenika temeljio na sličnim shvatanjima. Ateističke ideje, ipak, u intelektualnim krugovima nisu bile usvojene u ozbiljnoj meri, one su bile retkost, ako ne izuzetak, sve do novog doba, doba koje odlikuje razočaranje (*entzauberung*)³, odnosno do epohe odsustva čarolije. Rušenje bedema vere o kome govori Čarls Tejlor (Charles Taylor) predstavlja proces koji se odigrao u za kulturnu istoriju kratkom

---

1 Ovaj termin uvodi u upotrebu Šervin Teodor Vajn (Sherwin Theodore Wine).

2 Lokajatike (lokāyatike), pogrdno nazivani čaravake (čārṽāke) – oni koji žvaću. Hedonizam utemeljen na ateističkim načelima kao način života istrajava do danas (videti dalje Mišel Onfre).

3 Termin Maksa Vebera.

vremenskom periodu. U svega nekoliko vekova, na kulturnom prostoru Zapada primećuje se dramatičan preokret u filozofskom promišljanju o Bogu, pri čemu od gotovo nepostojanja ateističkog doživljaja stvarnosti ateizam postaje poželjna životna ideologija, dok uticaj religije na ljudsku svakodnevnicu permanentno slabi. Ateizam se odlično uklopio u modernistički scijentizam i materijalistički pogled na svet predstavljajući za ovakva gledišta polazišnu premisu. Religija kao iracionalna ljudska potreba u totalitarnim ideološkim sistemima biva svrstavana u kategoriju nenormalnog i rušilačkog i zbog toga je morala biti pod kontrolom. Komunizam sovjetskog stila, koji je objašnjavao korene religije na ideološkom tlu, bio je spreman da kontroliše ovu „devijaciju” kroz proces edukacije i upotrebu psihijatrijskih bolnica ne bi li oni koji su se drznuli da iskorače iz tadašnje modernističke ortodoksije bili sputani (McGrath 2004: 221).

2. Religija i postmoderni doživljaj istine

U postmodernističkoj stvarnosti pak [...] nema jedne istine; ima ih više [...] Nema privilegovane civilizacije (ili kulture, verovanja, norme ili stila); postoji mnoštvo kultura, verovanja, normi i stilova. Nema univerzalne pravde; postoji samo interes i takmičenje interesnih grupa. Nema velikog narativa ljudskog progresa; samo bezbroj priča o ljudima i njihovim kulturama. Nema jedinstvene stvarnosti ili velike objektivnosti univerzalnog, netaknutog znanja... (McGrath 2004: 225–226).

Modernizam je bio vreme ljudske samouverenosti, dok postmodernizam, ipak, priznaje slabost i ograničenost čovekovog uma, posebno kada se domet postmodernističke misli iscrpljuje u pluralizmu istina¹, dopirući ponegde i do pesimističkih krajnosti, nihilizma, apsurdna i očaja. Pred zahtevima ovakve nove epohe, svako učenje koje podrazumeva samouvereno stanovište posedovanja istine postaje krajnje problematično, makar dolazilo i iz domena religije. Istina dogme koja je ranije predstavljala snagu religijske pouke relativizuje se, a verski učitelji u svojim obraćanjima pastvi gube profetski autoritet ljudi kojima je dato da istinu poznaju i poseduju. Jedan od konkretnih primera ovakvog reagovanja na duh novog vremena možemo videti u ličnosti i delu anglikanskog propovednika Dona Kupita (Don Cupitt). Zajednica njegovih sledbenika *More vere (Sea of faith)*² promovise zamisao o religiji kao korisnoj laži svrstavajući čovekov religijski život u sferu društveno lukrativnog.

1 Pluralizam istina može biti stanovište po kome se istina relativizuje ili ipak samo pluralizam perspektiva, gde jedinstvena objektivna istina ostaje netaknuta.

2 Ova zajednica je nazvana po knjizi Dona Kupita *More vere (Sea of faith)* iz 1984. godine.

Ideje po kojima verske istine od univerzalnih normi postaju stvar individualnog ukusa pronalazimo i u učenju uticajnog rabina tragične sudbine Šervina Teodora Vajna (Sherwin Theodore Wine). Ovakav ambijent racionalizovanja religijskog iskustva odbojno je delovao savremenom zapadnom čoveku koji svoju duhovnu potrebu traganja za smislom i punoćom više nije mogao da zadovolji na mestu na kome je to činio vekovima unazad.

U nameri da sistematično formulišu novonastali doživljaj vere ne bi li umanjili štetne posledice po hrišćanske vernike, grupa od sedamnaest teologa organizuje okupljanje u Hartfordu (Konektikat, SAD), januara 1975. godine. Zaključak ovog zasedanja sačinjava „Apel za teološku afirmaciju” ili „Hartfordski apel” (Šmeman 1997: 225). Ovaj dokument, iako ne toliko zapažen, predstavlja vredno svedočanstvo o problemima s kojima se suočava religija u postmodernom svetu i o temama koje savremeno doba nameće kao izazov religijskoj svesti modernog čoveka. Apel je formulisan u više tačaka koje predstavljaju zaključke i izražavaju zapažanja o dekadenciji verskog života čoveka toga vremena: „Gubitak osećaja za onostrano projavljuje se kroz prihvatanje mnogobrojnih i prodornih sekularnih ideja”, piše u „Hartfordskom apelu”, a zatim se navode ove sekularne ideje:

- Moderna misao je superiorna nad svim prošlim shvatanjima stvarnosti.
- Religijske tvrdnje nemaju nikakve veze s racionalnim diskursom.
- Religijski jezik je proizvod ljudskog iskustva.
- Isus Hristos može biti shvaćen jedino u ključu savremenih modela čoveštva.
- Sve religije su jednako vredne. Opređenje za jednu od religija nije stvar koja se tiče ubeđenja o istini i isključivo individualnih sklonosti, odnosno životnog stila.
- Čitav smisao spasenja jeste da čovek ostvari svoje potencijale i da bude iskren prema samome sebi.
- Zlo se može shvatiti kao promašaj u ostvarenju čovekovih potencijala.
- Isključiva svrha pobožnosti jeste u tome da doprinosi individualnom samoostvarenju čoveka i ostvarenju ljudske zajednice.
- Institucije i istorijske tradicije štetno i ugnjetački deluju na čoveka, onemogućavajući ga da bude istinski čovečan.
- Svet je taj koji mora da određuje čime Crkva treba da se bavi. Društveni, politički i ekonomski programi za unapređenje i kvalitet ljudskog života krajnje su normativni za misiju Crkve u svetu.
- Naglašavanje božije onostranosti, u najmanju ruku, predstavlja prepreku za hrišćansku brigu o društvu.
- Borba za bolje čovečanstvo dovešće do Carstva božijeg.

- Pitanje vere u život posle smrti potpuno je nevažno ili, u najboljem slučaju, marginalno za hrišćansko shvatanje ostvarenja čoveka (Šme-man 1997: 229).

Mnoge ideje na koje su upozoravale ove teze danas čine glavnu poruku propovedi liberalnih religijskih lidera. Gubitak interesovanja za onostrano nesumnjivo je oblikovao verski život zapadnog čoveka dvadesetog veka, a okolnosti na početku novog milenijuma tek će doneti nove izazove za njegov oslabljeni religijski identitet.

3. Predstavnici novog ateizma

Nasilje inspirisano fanatičnom interpretacijom religije na početku 21. veka podstaklo je objavljivanje mnoštva publikacija sa izraženim ateističkim idejama. Potreseni terorističkim napadima 11. septembra 2001. pojedini zapadni intelektualci prepoznaju religiju kao arhineprijatelja civilizovanog sveta, stvarajući ambijent za nastanak ideologije „novog ateizma”. Sam termin „novi ateizam” prvi put se pominje 2006. godine u američkom magazinu *Vajrd* (*Wired*). Tema magazina bio je nagli porast broja objavljenih knjiga u kojima se promovišu antireligijski stavovi, pre svega radovi Ričarda Dokinsa (Richard Dawkins), Kristofera Hičinsa (Christopher Hitchens), Sema Harisa (Sam Harris) i Denijela Deneta (Daniel Dennet). Od tada je termin „novi ateizam” ušao u širu upotrebu, a njime bivaju obuhvaćeni i drugi savremeni mislioci poput Mišela Onfrea (Michel Onfray), Majkla Šermera (Michael Shermer), Lorenasa Krausa (Lawrence Krauss), Viktora Štengera (Victor Stenger) kao i Dan Barkera (Daniel Barker), Fil Zakermana (Philip Zuckerman), Džona Loftusa (John Wayne Loftus), Ajan Hirši Ali (Ayaan Hirsi Ali)... (McAnulla 2012: 87).

Prilikom razgovora u stanu Kristofera Hičinsa, 30. septembra 2007. godine, okupljeni sagovornici: Dokins, Denet, Haris i Hičins zamišljaju svet bez religije kao lepše mesto u kome odsustvo religijskih motiva u bilo kojoj oblasti čovekovog života ne bi osiromašilo ljudsku svakodnevicu.¹ Nakon ovog susreta, četvorica sagovornika promovišu sebe za „četiri jahača novog ateizma”. Kao njihov lider ističe se Ričard Dokins, evolutivni biolog, pisac bestselera *Sebični gen* (*The Selfish Gene*), klasika popularne nauke. Kao mlad zadivljen delom Čarlsa Darvina, Dokins odbacuje anglikansku veru smatrajući da evolucija napokon donosi dovoljno dokaza za razumno objašnjenje kompleksnosti života i iluziju dizajna živih bića.

¹ Razgovor je snimljen i dostupan na internetu kao video-materijal: <https://www.youtube.com/watch?v=n7IHU28aR2E>

Ateista pre Darvina je mogao sledejući Hjumu da kaže: „Nemam objašnjenja za složen biološki dizajn. Jedino što znam jeste da Bog nije dobro objašnjenje, pa moramo da sačekamo i da se nadamo da će neko da se javi sa boljim” (Dawkins 2012: 12).

Kritikom religije Dokins ozbiljno počinje da se bavi u knjizi *Slepi sajdžija* (*The Blind Watchmaker*) iz 1986. godine. Oštrinu svojih argumenata tada još uvek usmerava ka raznim oblicima kreacionizma:

Prirodna selekcija, taj slepi, nesvesni, automatski proces koji je otkrio Darwin i predstavlja objašnjenje za postojanje očividno svrsishodnog oblika života, nikakvu svrsishodnost nije imao u planu (Dawkins 1996: 11).

U novom milenijumu Dokins skreće pažnju na sebe svojom militantnom antiteističkom retorikom koju koristi u knjizi *Zabluda o Bogu* (*The God Delusion*). Oštre napade na fenomen čovekovog verskog života započinje u uvodnim razmišljanjima i ne nalazi u religiji ništa vredno što bi opravdalo njeno postojanje, navodeći samo okrutnosti i izvitoperenja koja nalazimo u raznolikoj praksi upražnjavanja vere:

Kada se jedna osoba samoobmanjuje, to se naziva ludošću. Kada se mnogi ljudi samoobmanjuju, to se naziva religijom. Zamislite da nema bombaša samoubica, da nema 11/9, ni 7/7, niti krstaških ratova, ni lova na veštice, da nema zavera, niti podvajanja kasti u Indiji, izraelsko-palestinskih ratova, srpsko-hrvatsko-muslimanskih masakara, osuda Jevreja da su ubice Hrista, severnoirskih problema [...] da nema šljašteće obučeni televangelista sa staromodnim frizurama koji varaju naivne ljude za novac... Zamislite da nema talibana koji miniraju antičke statue, ni javnih obezglavljanja hulitelja, da nema bičevanja žena jer su pokazale delić kože (Dawkins 2008: 1–2).

Svoju kampanju protiv religije Dokins čini vidljivijom osnivanjem *Fondacije za razum i nauku* (Richard Dawkins Foundation for Reason and Science). Poruke ove fondacije bivaju istaknute na javnim mestima, fasadama zgrada, ispisane po autobusima...¹ Slogan koji je privukao najviše pažnje u ovoj kampanji glasio je: *Verovatno nema Boga: zato prestanite da brinete i uživajte u životu*. Ričard Dokins biva uvršten u 100 najuticajnijih intelektualaca na svetu (Behe 2007) dok ga *Dejli telegraf* u izdanju od 28. oktobra 2007.

1 Takozvana ateistička autobuska kampanja 2009. godine u organizaciji Ričarda Dokinsa i komičarke Arijen Šerin (Ariane Sherine).

godine svrstava na dvadeseto mesto od 100 živih genija. Njegov rad karakteriše česti javni nastupi i debate sa mnogim uticajnim verskim liderima, teolozima i religijskim filosofima poput: Koina (George Coyne), Alistera MekGrata (Alister McGrath), Vilijama Atkinsona (William Atkinson), Džona Lenoksa (John Lennox), Dipaka Čopre (Deepak Chopra)... Da bismo iz Dokinsovog obimnog dela izdvojili misao koja najbolje oslikava njegovu filozofsku poziciju i shvatanje sveukupne stvarnosti i života uopšte, možemo se poslužiti njegovim često citiranim navodom iz knjige *Reka van raja* (*The River Out of Eden*):

U univerzumu elektrona i sebičnih gena, slepe fizičke sile i genetskih replikacija, neki ljudi će stradati, drugi će imati sreće, i tu ne možete naći harmoniju, smisao niti pravdu. Takav univerzum koji posmatramo ima tačno one osobine koje očekujemo od mesta u kome nema dizajna, nema svrhe, nema zla, nema dobra, ničega osim nemilosrdne ravnodušnosti (Dawkins 1995: 133).

Sledeći ideolog novog ateizma bio je Kristofer Hičins, provokativni publicista i novinar. Svoju najpoznatiju knjigu u kojoj obrazlaže agresivno ateističko stanovište *Bog nije veliki...* (*God Is Not Great: How Religion Poisons Everything*) objavljuje 2007. godine. U odnosu na svoje istomišljenike, Hičins prednjači u gruboj retorici kritikujući naročito avramovske religije. Sebe je nazivao antiteistom, smatrajući da je obaveza racionalnih ljudi da se bore protiv religije: „Ukidanje religije kao ljudske iluzorne sreće potrebno je radi njihove prave sreće...” (Hitchens 2007: 9). Zbog pompeznog javnog nastupa, kao talentovan govornik stekao je naročitu popularnost i naklonost publike u javnim debatama. Sebe je predstavljao kao večitog nevernika (Hitchens 2007: 11) iako je bio u dodiru s više religija.¹ Hičins poziva na novo prosvetiteljstvo čiji nosilac mora biti običan čovek, rad prosvetitelja humanističke epohe bio je nedovoljan:

Iznad svega, potrebno je ponovno prosvetiteljstvo [...] koje neće kao ono ranije zavisiti od herojskih podviga nekoliko darovitih i izuzetno hrabrih ljudi[...] Potraga za stvarnim, naučnim ispitivanjem i dostupnost novih pronalazaka masi ljudi elektronskim sredstvima revolucionarno će promeniti naš koncept istraživanja i razvoja. Ovo i mnogo više od toga prvi put u istoriji je nadohvat ruke, dostupno svakome[...] Mi moramo prevazići praistoriju i umaći staračkim rukama koje bi da nas odvuču

1 Otac Kristofera Hičinsa bio je anglikanac, majka Jevrejka, dok je Kristofer kršten u pravoslavnoj veri prilikom sklapanja braka s prvom ženom Grkinjom.

nazad u katakombe, u mirise oltara i vrate osećanje krivice, poniženosti i potčinjenosti (Hitchens 2007: 283).

Umereniji u nastupu, ali zagovornik jednako radikalnog ateizma jeste Deniel Denet, američki filozof i kognitivni psiholog. Jedna od njegovi ključnih ideja jeste uverenje u mogućnost demistifikacije i objašnjenja fenomena religije isključivo naturalističkim pristupom. Denetovo najbitnije delo antireligijskog sadržaja nosi naslov *Razbijanje čarolije: religija kao prirodni fenomen (Breaking the Spell: Religion as a Natural Phenomenon)* iz 2006. godine. On postavlja sebi zadatak: „Pokušaću da ponudim najbolju i najnoviju verziju priče kojom nauka može da objasni kako su religije postale to što jesu.” On se ovde pita: „Zašto smo tako konstantno fokusirani na fantazije svojih predaka?” Cilj mu je da razlozima razuma učini da *kultura lakoverja nestane* (Dennett 2006: 335). Po mišljenju Denijela Deneta, religija predstavlja naivan odgovor ljudi na kompleksnost sveta (Dennett 2006: 125). On krivi roditelje za indoktrinaciju dece, koja kasnije u životu tek uz veliki trud mogu da se te indoktrinacije oslobode. Pokušava da objasni psihološki proces odustajanja od vere kod onih ljudi koji u jednom trenutku života odbace religiju kao nešto izlišno:

Šta ljudi urade onda kada otkriju da više ne veruju u Boga? Neki od njih ne učine ništa; oni ne prestanu da idu u crkvu i čak i ne govore o tome ljudima koje vole. Oni jednostavno nastave da tiho žive svoje živote, živeći podjednako moralno ili nemoralno kao dotada. Drugi, [...] uvereni da je vera u Boga nešto vredno čuvanja, iako su iskreno shvatili neodrživost tradicionalnog koncepta božanskog bića, ne odustaju. Oni traže zamenu i to traganje ne mora biti svesno i hotimično [...] zapadajući u stanje gde im je um prijemčiv za nove ideale koji im se na neki način čine ispravnim i odgovarajućim (Dennett 2006: 205).

Gubljenje osećaja za sveto jeste proces koji se stidljivo odvija zaklonjen iza čovekovih uobičajenih profanih aktivnosti. Proizvod tog tajnog procesa odumiranja vere koji se vrši u radionici čovekove duše, tvrdi, koristan je i služi opštem dobru. Denet ovde uvodi grotesknu metaforu:

Poput proizvodnje kobasica i izrade zakonodavstava u demokratiji, revizija vere je proces koji je, ukoliko se sagledava izbliza, uznemirujući, pa ne čudi što je zakriven velom misterije koja se nadvija nad njim (Dennett 2006: 205).

Sem Haris, poslednji od četvorice izvornih samoproklamovanih novoateista, priziva kraj religije u delu koje objavljuje 2004. godine pod naslovom

Kraj vere: religija, teror i budućnost razuma (The End of The Fait: Religion Terror and The Future of Reason). Beskompromisnom kritikom tradicionalnih verskih zajednica izaziva osude u američkoj javnosti, a na ova negodovanja ne manje oštro odgovara u drugoj knjizi *Pismo hrišćanskoj naciji (Letter to a Christian Nation)* iz 2006. godine. Jedna od glavnih tema Harisovog rada jeste uspostavljanje moralnih načela i vrednosti mimo religije i ovu ideju obrazlaže u svom najpoznatijem delu *Moralni pejzaži (The Moral Landscape: How Science Can Determine Human Values)*. Tvrdeći da etički principi ne izviru iz domena religije, Haris u traganju za etikom koja se zasniva na racionalnom temelju koristi pojam naučne istine kao jedinog merila: „U načelu, nauka nam može pomoći da razumemo šta treba da činimo i šta da želimo, i šta drugi ljudi treba da čine i žele u nameri da žive najbolje moguće” (Harris 2010: 28). Sem Haris je kao mlad upražnjavao budističku meditaciju kod jogina Sajdava (Saydaw Upandita). Našavši da kontemplacija blagotvorno deluje na ljudsku psihu, Haris smatra da meditacija može da nam ponudi nove istine o ljudskom umu o kome znamo premalo, tvrdeći da je naš uobičajeni doživljaj sebe iluzija. U tradicijama budističke i hinduističke advaita kontemplacije Haris pronalazi ono retko vredno i upotrebljivo što se može naći u religijskim tradicijama, podjednako odbacujući mistiku Ekharta i al-Haladža smatrajući je nekompatibilnom sa zvaničnim učenjem hrišćanstva i islama. Sem Haris sebe smatra promoterom ateističke duhovnosti (Harris 2014: 22) i približava ovu ideju publici u svojim čestim medijskim nastupima, naročito putem potkast programa nazvanog po istoimenoj knjizi *Buđenje – vodič za duhovnost bez religije (Waking Up: Searching for Spirituality Without Religion)* koji emituje od 2013. godine.

U delovanju Mišela Onfrea nalazimo antireligijski entuzijazam i ideološke poruke zbog kojih se ovaj francuski filozof, autor preko pedeset radova, svrstava u redove novih ateista. Mišel Onfre je nesrećno odrastanje proveo u Normandiji¹, a svoje prvo delo *Stomak filozofa* objavljuje 1989. godine. Medijsku slavu mu donosi osporavana knjiga *Sumrak idola – frejdske afabulacije* (2010). Onfre napušta mesto profesora u visokoj državnoj školi i, u duhu francuskog prosvetiteljstva, osniva narodne univerzitete uvodeći besplatnu filozofsku nastavu za narod. Ovaj provokativni mislilac sebe predstavlja kao ateistu koji je uzeo na sebe zadatak da ustroji doktrinu hedonističkog načina života. Jedna od najvećih prepreka u ovoj nameri da čist užitak učini prvorazrednim životnim idealom jeste institucija braka i porodice jer, kako kaže: „Stroj što ga je iznašlo judeo-kršćanstvo kako bi stiglo do svojih ciljeva zove

¹ Detinjstvo provedeno u rimokatoličkoj ustanovi za nezbrinutu decu, tamošnji učmali duhovni ambijent i strogi vaspitači, utiće da ideal dobra ovaj filozof traži daleko od religijske poruke.

se obitelj[...] Brak, to će reći vjernost, monogamija, dijeljenje istog krova, seksualnost osuđena samo na prokreaciju..." (*Peščanik*, internet). Ofre slavi krah braka, podržava zakone sekularnog zakonodavstva koji doprinose seksualnim slobodama: „Zakon o kontracepciji omogućuje zabavnu, radosnu, slobodnu i sporazumnu seksualnost, bez straha od kažnjavanja neželjenom trudnoćom..." (*Peščanik*, internet). On skreće pažnju na aktuelni trenutak u kulturi polnog života, smatra da je danas „prilika za ontološku revoluciju: odvojiti seksualnost od determinizma prirode, a potom je pretresti u voluntarizmu kulture" (*Peščanik*, internet). U svom najpoznatijem delu *Ateološka rasprava* iz 2005. godine, bestselleru prevedenom na gotovo sve jezike sveta, Onfre, kako kaže, „demistifikuje fikciju zvanu Bog". On ukazuje na značaj ateističkog opredeljenja, koje vodi slobodi suočavanja i izmirenja s prirodom takvom kakva jeste:

[...] ateizam je harmonija sa svetom, drugim rečima život. Dok religija potiče iz primitivnog, genealoškog i anahronog oblika racionalizma. Održavanje religije koja pripada predistoriji, u savremenom svetu znači odlaganje i propuštanje istorije današnjice i sutrašnjice zajedno (Onfray 2007: 37).

Problem koji i Onfre poput Harisa apostrofira i namerava da razjasni jeste pitanje ateizma i moralne odluke. On usmerava svoj misaoni napor ka razdvajanju ateizma i nihilizma, iako priznaje da predstava o nemoralnom ateisti u svesti ljudi teško nestaje:

Parola: „Nema Boga, dakle sve je dozvoljeno" – citat preuzet iz *Braće Karamazova* Dostojevskog – nastavlja da odjekuje i ljudi zapravo poistovećuju smrt, mržnju, siromaštvo s pojedincima koji traže opravdanje u nepostojanju Boga (Onfray 2007: 41).

U ideološki okvir novog ateizma možemo ubrojati radove Lorensa Krausa. Njegovo delo *Čitav svemir ni iz čega* (*A Universe from Nothing*) pripada štivu popularne nauke, u njemu pisac tumači ideju nastanka materije ni iz čega, bez prihvatanja metafizičke tvoračke energije. Kraus smatra besmislenom filozofsku zapitanost, odbacuje kao izlišno traganje za smislom u stihijski ustrojenoj vasioni. Smatra da je odvajkada pitanje zašto postoji nešto a ne ništa predstavljalo samo potporu za tvrdnju da naš svemir, koji se sastoji od neograničenih sistema zvezda, galaksija, ljudi i ko zna još čega – nije mogao nastati bez dizajna, namere ili svrhe. „Univerzum je takav kakav je, svidelo se to nama ili ne. Postojanje i nepostojanje tvorca ne zavisi od naših želja" (Krauss 2012: uvod). Kraus stupa na teren scijentizma i, uglavnom sa ovog

stanovišta, govori o nastanku i postojanju kosmosa, pa i fenomenu čovekovog života.

Otvoreno ateističko stanovište zagovara Filip Zikerman u svom delu *Društvo bez Boga (Society without God: what the least religious nations can tell us about contentment)*. Zikerman, kao sociolog religije, namerava da dokaže veću mogućnost spokojnog i harmoničnog svakodnevnog života u nereligioznim društvenim zajednicama. U svrhu ovog eksperimenta, on se sa porodicom odselio u Dansku. Tamo je živeo četrnaest meseci ispitujući žitelje skandinavskog područja o uticaju vere na tamošnji život. Istraživač je na osnovu ovog anketiranja prosudio da skandinavska oblast predstavlja najveću sekularnu zajednicu na čitavom današnjem svetu. Zikerman, zatim, pokušava da dovede u vezu visok stupanj civilizovanosti i životni standard ljudi te oblasti sa činjenicom indiferentnog odnosa prema religiji (Walter 2010: 267–268).

Od zapaženijih savremenih ateističkih figura možemo pomenuti još i delovanje Majkla Šermera i njegovo udruženje *Zajednica skeptika (The Skeptics Society)*, kao i Ričarda Sevantija Karijera (Richard Cevantis Carrier), pisca knjige *Smisao i dobro bez Boga (Sense and Goodness without God: A Defense of Metaphysical Naturalism)*. Tu su disidenti Den Barker sa fondacijom *Just Pretend. Freedom From Religion Foundation*, kao i Ajan Hirši Ali poznata po autobiografskom delu *Nevernica: moj život (Infidel: My Life)*...

4. Reagovanja i apologetska delatnost

Reagujući na talas novog ateizma, istupa grupa mislilaca različite provenijencije javno polemišući sa ateistima. U ovoj polemici ističe se Džon Lenoks (John Lennox), oksfordski profesor matematike, koji je jedan period svog života proveo u Istočnoj Evropi, u Sovjetskom Savezu, gde se upoznao s idejama tamošnje ateističke propagande. „Novi ateizam” postaje tema Lenoksovih zapaženih knjiga *Da li je nauka sahranila Boga? (God's undertaker. Has science buried God?)*, koju je objavio 2007, i *Pucanje na Boga (Gunning for God)* iz 2011. godine. Naročitu pažnju Lenoks posvećuje delu Ričarda Dokinsa, s kojim je vodio dve zanimljive debate 2007. i 2008. godine, a pored Dokinsa Lenoks je vodio javne razgovore o odnosu religije i nauke i sa Kristoferom Hičinsom 2008. u Edinburgu, kao i sa Piterom Singerom (Peter Singer) u Melburnu 2011. godine. Lenoks odbacuje materijalističko objašnjenje stvarnosti kao jedino validno: „Tvrdnja da je nauka jedini put do istine krajnje je bezvredna i nedostojna same nauke. Nauka često zaboravlja da je njen sami temelj bez koga bi svako istraživanje bilo izlišno vera u red u vasioni” (Lennox 2009: 20). Lenoks smatra da je darvinizam još odavno sebi namenio ulogu sekularne religije: „Cilj novih ateista nije samo okončanje

procesa sekularizacije izbacivanjem Boga iz univerzuma, nego i postavljanje nečeg drugog na mesto Boga” (Lennox 2011: 20). On ostavlja mogućnost da je delovanje novoateističkih mislilaca ipak samo prolazna intelektualna moda (Lennox 2011: 96–97).

Još jedan zapaženi hrišćanski apologeta, osnivač pokreta *Reasonable faith*, Vilijam Lejn Krejg (William Lane Craig), tvorac je kampanje promoviranja hrišćanske vere kao činjenice utemeljene na racionalnim dokazima. Ovaj američki filosof i teolog izuzetno je plodan pisac poznat po svojim interpretacijama kosmološkog dokaza za božije postojanje, kao i istorijskog dokaza Hristovog vaskrsenja. Krejg je diskutovao sa skoro svim vodećim novoateističkim figurama: dva puta sa Viktorom Štengerom 2003. i 2010, dok je sa Kristoferom Hičinsom javno polemisaio dva puta 2009. godine. Naredne godine Krejg je polemisaio sa Majklom Šermerom, a sagovornik mu je bio i Sem Haris godinu dana kasnije. Svoje argumente u odbranu vere iznosio je i protiv Lorenasa Karusa ukupno četiri puta u periodu od 2011. do 2013. Zapažen javni razgovor na temu vere i ateizma Vilijam Krejg i Piter Atkins vode dva puta 2013. godine. Krejg smatra da svi racionalni dokazi koje u svom radu navodi predstavljaju:

[...] snažan, kumulativan razlog za božije postojanje. Dok nam ne budu dati bolji argumenti za ateizam, mislim da je teizam realniji pogled na svet (Craig 2016: 28). [...] Verujem da je dovoljno kazano ovde da bi se pokazalo da tradicionalni teistički argumenti ostaju neoštećeni primedbama poput onih Ričarda Dokinsa (Craig 2016: 42).

Alister MekGrat (Alister McGrath), anglikanski teolog, hrišćanski apologeta i zapaženi intelektualac, više svojih radova je posvetio fenomenu novog ateizma. Najpoznatiji naslovi njegovih knjiga s ovom tematikom jesu *Sumrak ateizma (The Twilight of Atheism: The Rise and Fall of Disbelief in the Modern World)* i *Dokinsov Bog: geni, mimi i smisao života (Dawkins' God: Genes, Memes, and the Meaning of Life)* iz 2004. godine. Na Dokinsovo delo *Zabluda o Bogu* odgovara knjigom *Dokinsova zabluda (The Dawkins Delusion: Atheist Fundamentalism and the Denial of the Divine)*. MekGrat ne prihvata tumačenja o neminovnom nestanku svih formi religijskog života u budućnosti i ovu temu uzima za naslov svoga dela *Zašto Bog neće otići (Why God Won't Go Away: Engaging with the New Atheism)* iz 2011. On napadni retorički stil ateističkih pisaca tumači:

Postoji duboka uznemirujuća nervoza u vezi s budućnošću ateizma koju odaje visok nivo dogmatizma i agresivan retorički stil[...] Fundamentalizam nastaje kada postoji osećaj da je pogled na svet u opasnosti,

potreba da se isteraju neprijatelji, kada postoji pretnja za sopstvenu budućnost (McGrath 2007: 40).

Kao nekadašnji ateista, MekGrat se čudi: „Često sam zapitan kako Dokins i ja možemo da izvedemo tako potpuno različite zaključke na osnovu dugog i snažnog promišljanja o zapravo istom svetu” (McGrath 2007: 109). Celokupna MekGratova misao i njegovo delo temelje se na tvrdnji da i prirodne nauke i religija, a sa njom i umetnost i filosofija, imaju legitimno mesto u ljudskoj potrazi za istinom i smislom, dok danas moramo koristiti ružan termin „scijentizam” kako bismo označili učenje onih isključivih mislilaca koji samo u nauci traže odgovore na sva pitanja i odbijaju da priznaju njena ograničenja.

Konzervativni američki politički analitičar i publicista Dineš d’Souza (Dinesh D’Souza), isprovociran idejama novog ateizma, 2007. godine objavljuje svoje prvo apologetsko delo sa idejom da odbrani hrišćansku veru od najnovijih napada. Delo je naslovljeno retoričkim pitanjem *Šta je tako veličanstveno u hrišćanstvu? (What is so great about Christianity)*. Borbu za religijska uverenja produžava knjigom *Život posle smrti: činjenice (Life after death: the evidence)*.

Dejvid Berlinski (David Berlinski) popularni je filozof i naučnik čije su polje naučnog rada prvenstveno biologija, analitička filosofija i filosofija matematike, a oprobao se i u beletristici sa svoje tri pripovetke. Upustivši se 2008. godine u polemiku sa ateistički opredeljenim naučnicima, Berlinski publikuje knjigu *Zabluda o đavolu: ateizam i njegove naučne pretenzije (The Devil’s Delusion: Atheism and Its Scientific Pretensions)*. On smatra: „Odgovori koje nam daju prominentne ateističke figure neverovatno su plitki[...] Blagi agnosticizam ljudi koji su poštovali Boga i čiji je stav mogao da se kreće u bilo kom pravcu više nije u modi” (Berlinski 2008: 2).

Radove usmerene protiv novoateističkih stavova objavljuje i poznati religijski filozof Alvin Platinga (Alvin Plantinga). On ocenjuje nove ateiste kao filozofski inferiorne u odnosu na stare, ali daleko glasnije i sasvim fundamentalistički nastrojene. Neki od njih, smatra Platinga, već slave nestanak religije ostavljajući mogućnost jedino za postojanje poštovalaca obreda i bogomolja poput neke vrste kulturnog rezervata i uspomene na tegobna prohujala vremena (Plantinga 2011: 36).

Zanimljivu i neočekivanu kritiku novi ateizam trpi od onih ideoloških istomišljenika koji religiji, ipak, priznaju kulturni doprinos i nalaze u njoj elemente koji moraju imati svoje mesto i u sekularnom svetu. „Religija nije samo skup tvrdnji o natprirodnom; tu se nalaze i mehanizmi za život koji vode čoveka otkada se rodi pa do smrti i uče ga: kako da formira zajednicu, da artikuliše modele postupanja, da afirmiše estetski doživljaj” (Illing,

internet). Poput pomenutih liberalnih verskih prvaka Kupita i Vajna, i deklarirani ateista, britanski filosof Alan de Boton (Alain De Botton) religiju smatra za korisnu laž. De Boton je autor veoma čitanih naslova poput *Kako Prust može da ti promeni život* (*How Proust Can Change your Life*) i dela koje nosi paradoksalan naslov *Religija za ateiste: vodič za upotrebu religije za nevernike* (*Religion for Atheists: A Non-Believers Guide to the Uses of Religion*). De Boton je nezadovoljan novoateističkim idejama, on kreira sopstvenu ideologiju nazvavši je ateizmom budućnosti ili „ateizam 2.0”. „Ovo je ateizam koji deli ambicije s religijom, ali nema ništa s natprirodnim” (Illing, internet). On se obraća onim osobama kojima pripadanje religijskoj zajednici nije nikada bio zadovoljavajući izbor, ali koje nisu posebno zainteresovani da religiju napadaju videći u njoj samo njene greške i nedostatke. Nauka bez religijskog doživljaja i iskustva teže će pronaći uspešnu formulu za dobar život i sreću, smatra De Boton. Naročito u oblasti etike i odnosa prema drugome o pitanjima koja „nisu zaista deo atmosfere sekularne kulture[...] Mislim da moramo da obratimo posebnu pažnju na potrebe čoveka koje se nalaze u religiji [...] zajednica, na primer, jeste izuzetno moćna tema u religiji” (Illing, internet). Bogata tradicija duhovnog čovekovog života i te kako je od pomoći da bismo razjasnili dilemu kako „svoje najgore impulse držimo pod kontrolom i kako stupamo do onog velikodušnog i plemenitog prostora svoje svesti” (Illing, internet).

5. Zaključak

Evidentno je da u postmodernom dobu, na Zapadu, religija više nema istu poziciju u društvu i značaj u životima ljudi koji je imala u prethodnim vremenima. U drugoj polovini dvadesetog veka učinjeni su naponi da se proces odumiranja verskog života zaustavi. Početkom novog milenijuma, ipak, ateističke ideje dobijaju novo obličje u ideologiji „novog ateizma”. Povod za nastanak „novog ateizma” bili su teroristički napadi 11. septembra 2001. godine, posle čega je objavljen veliki broj publikacija čija tema je bila ogorčena kritika religije. Ovaj savremeni vid neverovanja u Boga i onostrano karakteriše militantan, medijski eksploatisan neretko populistički nastup koji je različit od izraza ateistički opredeljenih pisaca ranijih epoha.

Sa osnovnom doktrinom „novog ateizma” možemo se upoznati u zapaljenim delima *Zabluda o Bogu* Ričarda Dokinsa, *Bog nije veliki* Kristofera Hičinsa, *Razbijanje čarolije* Denijela Deneta, *Kraj vere, religija i budućnost razuma* Sema Harisa, *Ateološka rasprava* Mišela Onfrea... Doktrina koju nude navedeni radovi sažeta u osnovne teze glasi:

- Ne postoji ništa drugo osim materije.

- Jedini tumač materijalne stvarnosti jeste čovekov razum koji je i sam njen deo.
- Religijska shvatanja predstavljaju anahronu viziju sveta iz prednaučnog doba.
- Religija je štetna i zadatak razumnih ljudi jeste da ubrzaju neminovnost njenog nestanka.

Ovakvi radikalni stavovi izazvali su reakciju metafizički nastrojenih mislilaca, kao i ateista koji smatraju da religija predstavlja konstitutivni element prirode čoveka. Oni objavljuju veliki broj naslova reagujući na novi popularni ateizam. Na ovaj način, ne uvek na najvišem intelektualnom nivou, ali putem medija izrazito vidljiv, u javnosti je poveden diskurs koji na nov način podseća na debate sa istom tematikom poznate iz prošlosti. Nosioci savremene ateističke ideologije više su popularizatori nego inovatori. Njihov nastup karakteriše medijska dostupnost, a ideje pojavnost u obliku komercijalnog proizvoda. Poredeći savremenu formu ateizma s njegovim nekadašnjim izrazom, možemo zapaziti razliku koja odgovara nepodudaranju između klasične i popularne kulture.

Primljeno: 12. februara 2021.

Prihvaćeno: 14. oktobra 2021.

Literatura

- Berlinski, David (2008), *The Devil's Delusion: Atheism and Its Scientific Pretensions*, New York, Crown Forum.
- Behe, Michael (2007), "Time Top 100", *Time*, May 3rd.
- Craig, Lane William (2016), *Five arguments for God, The New Atheism and the Case for the Existence of God*, London, Christian Evidence Society.
- Dawkins, Richard (1995), *River out of Eden*, London, Weidenfeld & Nicolson.
- Dawkins, Richard (1996), *The Blind Watchmaker*, New York, W. W. Norton & Company.
- Dawkins, Richard (2008), *The God Delusion*, New York, Houghton Mifflin Company.
- Dennet, C. Daniel (2006), *Breaking the Spell: Religion as a Natural Phenomenon*, New York, Viking.
- Harris, Sam (2010), *The Moral Landscape: How Science Can Determine Human Values*, New York, Free Press.
- Harris, Sam (2014), *Waking Up: A Guide to Spirituality Without Religion*, New York, Simon & Schuster.
- Hitchens, Christopher (2007), *God Is Not Great: How Religion Poisons Everything*, Toronto, McLeland-Stewart.

- Illing, Sean (2018), *Religion without God: Alain de Botton on "atheism 2.0."* Why "is God real?" is the most boring question you can ask (internet), dostupno na: <https://www.vox.com/conversations/2016/10/6/13172608/religion-lent-atheism-christianity-god-alain-de-botton> (pristupljeno 31. oktobra 2020).
- Lennox, John (2009), *God's undertaker Has science buried God?*, Oxford, Lion.
- Lennox, John (2011), *Gunning for God*, Oxford, Lion.
- McAnulla, Stuart (2012), "Radical atheism and religious power", *Approaching Religion* 2 (1): 87–99.
- McGrath, Alister (2004), *The Twilight of Atheism: The Rise and Fall of Disbelief in the Modern World*, New York, Doubleday.
- McGrath, Alister (2007), *The Dawkins Delusion: Atheist fundamentalism and the denial of the divine*, London, Society for Promoting Christian Knowledge.
- Onfray, Michel (2007), *Atheist Manifesto: The Case Against Christianity, Judaism, and Islam*, New York, Arcade Publishing.
- Onfray, Michel (2010), *Preobrazba zapadnjačke obitelji* (internet), dostupno na: <https://pescanik.net/preobrazba-zapadnjacke-obitelji/>, (pristupljeno 7. oktobra 2020).
- Plantinga, Alvin (2011), *Where the Conflict Really Lie, Science, Religion and Naturalism*, Oxford and New York, Oxford University Press.
- Шмеман, Александар (1997), *Православље на Зајугу, Црква–свeй–мисија, Цетиње, Светигора*.
- Walter, Tony (2010), "Society without God: what the least religious nations can tell us about contentment by Phil Zuckerman – book review", *Mortality* 15 (3): 267–268.
- Whitmarsh, Tim (2015), *Battling the Gods: Atheism in the Ancient World*, New York, Alfred A. Knopf.

Religion in the Postmodern West and the Challenges of the New Atheism

Ilija Dabetić

*Archbishopric of Belgrade and Karlovci,
Serbian Orthodox Church*

Religious truths from universal norms become a matter of individual taste. The idea of religion as a useful lie emerges, placing a human religious life in the sphere of socially lucrative. Violence which was inspired by a fanatical interpretation of religion at the beginning of the 21st century, has encouraged the publication of many works with pronounced atheistic ideas. The term “new atheism” was first mentioned in 2006 in the American magazine “Wired”. The topic of the magazine was an increasingly large number of published books promoting anti-religious views, especially the works of Richard Dawkins, Christopher Hitchens Sam Harris and Dennett Daniel. Since then, the term “new atheism” has become more widely used, and it has been included by other contemporary thinkers. The propagandists of these ideas are very active on social networks, blogs and podcast programs. The titles of their best-selling books sound like popular slogans: *God is not Great; Breaking the Spell; The End of Faith; Atheist manifesto...* Reacting to this ideas, a group of famous thinkers appeared, publicly arguing with new atheists.

Keywords: *religion, postmodernism, ideology, new atheism, apologetic*